התורה והתשובה

הקדמה: דברי הרמב"ן

במאמר "כי המצוה הזאת... לא נפלאת היא ממך" הובאו דברי הרמב"ן על הפסוק "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא" (ל, יא), שכתב: "'**המצוה הזאת**' - **על התשובה הנזכרת**, כי 'והשבות אל לבבך' (בפסוק א), 'ושבת עד ד' אלקיך' (בפסוק ב) - **מצוה, שיצוה אותנו לעשות כן.** ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה, כי עתיד הדבר להיות כן. והטעם, לאמר כי אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים, תוכל לשוב אל ד' ולעשות ככל אשר אנכי מצוך היום, כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך, אבל קרוב אליך מאד לעשותו, בכל עת ובכל מקום. וזה טעם 'בפיך ובלבבך לעשותו' (פסוק יד), שיתודו את עוונם ואת עוון אבותם בפיהם, וישובו בלבם אל ד', ויקבלו עליהם היום התורה לעשותה לדורות, כאשר הזכיר (בפסוק ב): 'אתה ובניך בכל לבבך', כמו שפירשתי (שם)".

כלומר: לפי הרמב"ן התורה מצוה על התשובה, והיא גם מבשרת לנו שכך יקרה: כל ישראל יחזרו בתשובה!

א. שאלת הרב שפירא על דברי הרמב"ן ותשובתו

על דברי הרמב"ן הללו, שהפרשה השניה מצוה על **התשובה**, שאל מרן הגר"א שפירא ("אמרי שפר" דברים ל, יא): "הגמרא במסכת עירובין (נה ע"א) דורשת את הפסוק על מצות **תלמוד תורה**: 'לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, לא בשמים היא - שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה, ואם מעבר לים היא - אתה צריך לעבור אחריה. רבא אמר: לא בשמים היא - לא תמצא במי שמגביה דעתו עליה כשמים, ולא תמצא במי שמרחיב דעתו עליה כים. רבי יוחנן אמר: לא בשמים היא - לא תמצא בגסי רוח, ולא מעבר לים היא - לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים'. ואילו הרמב"ן מבאר שהמצוה היא מצות התשובה. ולא מובן לכאורה איך הרמב"ן מפרש היפך דברי הגמרא"?

לפני שנראה את תירוצו של הרב שפירא יש להעיר שניתן לומר שהסבר הרמב"ן הוא על פי הפשט, ואילו הסבר הגמרא הוא על פי הדרש.

כך נראה גם מדברי האברבנאל בפירושו לפרשתנו: "ולפי שמצות התשובה היא היתד שהגאולה תלויה בה, והיא רפואת כל המחלות ותיקון כל הקללות, אמר עליה: 'כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא' וגומר. כלומר כי כפי התועלות העצומות בתשובה ראוי היה להם שיעשו

סולמות לעלות לשמים ליקח אותה משם אם בשמים היתה, ואם זה היה נמנע שהיה ראוי לרכוב אניות ולעבור ארחות ימים על זה. כי כל מה שאפשר לאדם לעשותו היה ראוי שיעשה, למעלת המצוה הזאת. כל שכן שהיא אינה רחוקה ממנו, כי אם קרובה... ואמנם חז״ל בדברים רבה (ח, ז) פירשו ׳המצוה הזאת׳ על כללות התורה. אמרו במדרש: ׳משל לבת מלכים שלא היה אדם מכירה, והיה למלך אוהב אחד, והיה נכנס אצלו בכל שעה, והיא עומדת לפניו. אמר לו המלך: ראה כמה אני מחבב אותך, שאין אדם מכיר את בתי, והרי היא עומדת לפניך. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: ראו כמה אתם חביבין לפני, שאין בפלטון שלי מכיר את תורתי, ואני נותנה לכם. הדא הוא דכתיב: ׳לא נפלאת היא ממך׳. והוא מאמר נכבד. וגם המפרשים נמשכו לזה בפירוש הפרשה. אבל עיקר הפשט ואמיתתו הוא כמו שפירשתי״.

כלומר: אף על פי שחז״ל דרשו את הפסוקים כמתיחסים לתורה, זהו דרך דרש, אבל לפי הפשט - הפסוקים מתיחסים לתשובה.

אבל הגר״א שפירא אמר הסבר שלפיו אין צורך לומר כך, אלא הפשט והדרש עולים בקנה אחד: ״אולם בעומק הענין נראה שאין כאן פירוש שונה מדברי הגמרא. אדרבא, מצות תלמוד תורה והעיסוק בה היא ההשלמה האמיתית לתהליך התשובה. התשובה בכל היקפה ועומקה תיתכן רק עם לימוד התורה והעמל בה. ועל כן נאמר בספרי (האזינו שו): ׳קחו עמכם דברים ושובו אל ד״ (הושע יד, ג) - ׳אין ׳דברים׳ אלא דברי תורה, ושובו אל ד״. וכן אנו מבקשים בתפילה: ׳השיבנו אבינו לתורתך׳, ורק אחר כך: ׳והחזירנו בתשובה שלמה לפניך״״[1].

---

[1] א. בספר ״דף על הדף״ בערובין נה ע״א כתב: ״הנה הרמב״ן (דברים ל, יא) מפרש דהפסוק ׳כי המצוה הזאת׳ וגו׳ קאי על מצות עשה דתשובה. ובגמרא כאן נראה ברור דהפסוק הנ״ל קאי על מצות תלמוד תורה. ואם כן איך כתב הרמב״ן דקאי על מצות עשה דתשובה?

וראה בספר ׳אורות ימי הרחמים׳ (עמ׳ קמ״ג) שמביא מהגאון רבי אהרן קוטלר זצ״ל שביאר דתורה היא חלק מהמצות עשה דתשובה, דעיקר ויסוד התשובה הוא על ידי לימוד התורה הקדושה, עיין שם בדבריו היקרים באריכות. ולפי זה אתי שפיר דהיינו הך - מצות עשה דתשובה ותלמוד תורה. וכעין זה כתב בספר ׳פרקי תורה׳ להגאון רבי מרדכי גיפטר זי״ל (ח״ב עמ׳ שח) עיין שם היטב.

ויש לציין למה שכתב בתרגום יונתן בדברים (ל, יד) על הפסוק: ׳כי קרוב אליך הדבר מאוד׳ וגו׳ - דזה קאי על פסוק י״א - ׳כי המצוה הזאת׳ וגו׳, וכתב בתרגום יונתן: ׳ארום קריב לכון פתגמא בבית מדרשיכון׳, וצריך בירור איך נכנס ענין ׳בית מדרשיכון׳ לכאן, ולפי הנ״ל אתי שפיר, דרצונו לומר שעל ידי לימוד התורה בבית המדרש, זה גופא חשיב עשיית תשובה, ושפיר ׳כי המצוה הזאת׳ - היינו תשובה - ׳קרוב אליך הדבר מאוד״.

הדברים הללו דומים מאד לדברי מרן הגר״א שפירא, ומכל מקום נראה שדברי הגר״א שפירא מסבירים יותר את היחס המדויק בין התורה והתשובה. ועיין עוד בהמשך המאמר.

ב. יש לשאול: מדוע בתחילה, ביחס לתורה, אנו מכנים את ד׳ ״אבינו״: ״השיבנו אבינו לתורתך״, ואחר כך, ביחס לעבודה, אנו מכנים את ד׳ ״מלכנו״: ״וקרבנו מלכנו לעבודתך״?

ב. הרחבת דברים של הרב שפירא על היחס בין התורה והתשובה

בספר "מורשה", מועדים (עמ' לא-לג), כתב מרן הגר"א שפירא דברים דומים והרחיב בהם: "ישנו קשר בל ינתק בין התשובה לתורה. התורה, ורק התורה, היא מקור התשובה... התורה היא הבסיס לכל עניני התשובה. את ברכת 'השיבנו' אנו פותחים באמרנו: 'השיבנו אבינו לתורתך', ורק לאחר מכן אנו מבקשים: 'והחזירנו בתשובה שלמה לפניך'. שכן רק מתוך התורה ניתן להגיע לתשובה".

עוד הביא הרב שפירא את דברי רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" (שער א אות ג): "ולא ימצא איחור התשובה זולתי בעמי הארץ, אשר הם ישנים שוכבים, ולא ישיבו אל לבבם, ולא דעת ולא תבונה להם למהר להמלט על נפשם. ויש מהם נדחים מעל ד' ברוך הוא, ולא יאמינו לעונש החטא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יט ע"א): 'אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה - אל תהרהר אחריו ביום, כי באמת עשה תשובה'".

כתב על כך הרב שפירא: "לא יתכן שתלמיד חכם לא יעשה תשובה, שכן התורה מובילה לעשיית תשובה"[2].

ג. דברים נוספים של רבנו יונה על היחס בין התורה והתשובה

על היחס בין התורה והתשובה כתב רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" בעוד מספר מקומות.

בשער ד' סעיף ט"ז כתב: "עתה נדבר על מי שיש בידו עון חלול השם, שלא יתכפר עונו ביסורים. והנה הקדמנו, כי יש לו רפואות תעלה אם יקדש את השם יתברך תמיד.

עוד **תמצא לו כפרה בהגיונו תמיד בתורה ויגיעתו בה**, כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ראש השנה יח, א): 'אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה' (שמואל א, ג, יד) - בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל **מתכפר בדברי תורה**. ואף על פי שהיה עוון

כתב על כך הגר"ח מוולוזין בפירוש "רוח חיים" על פרקי אבות (פ"ב מ"א בד"ה "והנה האדם"): "ידוע שמפאת התורה אנו מכונים בשם 'בנים', וד' יתברך שמו מגלה סודו לבנו אהובו (עיין במדרש שהובא בהערה הקודמת). והמצוות המה כציווי אדון לעבדו. ולכן אנו מבקשים בתפילה: 'השיבנו אבינו לתורתך', ובעבודה אנו אומרים לשון מלך: 'וקרבנו מלכנו לעבודתך'".

[2] עיין שם שהאריך בענין, וגם הביא את דברי הרב זצ"ל בספר "אורות התשובה" בפרק "הכרחיות התשובה והתורה זו לזו בכללותן ובמעלותיהן העליונות" (פ"י): "תשובה שלמה באמת צריכה היא להסתכלות עליונה... וזה אי אפשר כי אם על ידי עסק מעמקי התורה... ראשית לכל ההופעות מוכרחת לבוא התורה" (סעיף א).

בית עלי מחלול מצות קדשים, כמו שנאמר (שם פסוק יג): 'בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו'. והנה כי התורה רפואה לכל מכה נחלה מאד, על כן כתוב: 'מרפא לשון עץ חיים' (משלי טו, ד)''.

בשער ד', סעיף י''א כתב: ''ואם עבר אדם על כריתות ועל מיתות בית דין ועשה תשובה, אחרי כי לא נרצה העוון בלי יסורים, כי התשובה תולה ויסורים ממרקים, יכין לבו לעשות מצוות המגינות מן היסורים, כמו מצות הצדקה, כי היא מצלת גם מן המות, שנאמר: 'וצדקה תציל ממות' (משלי י, ב)...

וכל העצות שזכרנו הן בכלל מה שאמר שלמה המלך עליו השלום: '**בחסד ואמת יכופר עון**' (משלי טז, ו), כי **קנין התורה נקרא קנין האמת**, כמו שאמר: 'אמת קנה ואל תמכור' (משלי כג, כג), ונאמר: 'ותורתך אמת' (תהלים קיט, קמב). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ויקרא רבה קדושים כה, א): 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג, יח) - עבר אדם על כריתות או מיתות בית דין, אם היה רגיל לקרוא פרק אחד ביום יקרא שני פרקים, אם היה רגיל לקרוא פרשה אחת יקרא שתי פרשיות.

ומשני פנים **תגן עליו התורה מן היסורים**: האחת - כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין לא ע''ב): 'תלמוד תורה כנגד כלם', והשנית - כי ישית עמלו בתורה וטרחו בה ואשר תדד שנתו מעיניו יעלה במקום יסורים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צט ע''ב): 'כל הגופים לעמל יולדו, אשרי מי שהיגיעה שלו בתורה'! ואמרו (שם כו ע''ב): 'למה נקרא שמה תושיה? שמתשת כחו של אדם''.

רואים בדברי רבנו יונה שהתורה נצרכת עם התשובה, כדי לכפר על עבירות חמורות, שהתשובה לבדה אינה מספיקה כדי לכפר עליהן[3].

---

[3] א. עיין גם בשער א' סעיף מ''ז, שם כתב רבנו יונה: ''העיקר השבעה עשר: לרדוף פעולת החסד והאמת, כענין שנאמר (משלי טז, ו): 'בחסד ואמת יכופר עון וביראת ד' סור מרע'.
ועתה התבונן בסוד המקרא הזה. כי האמנם אם החוטא לא שב אל ד', לא יתכפר עוונו בפועל החסד, כמו שנאמר (דברים י, יז): 'אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד', ופירשו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט משלי י''א תתקמ''ז): 'לא יקח שוחד מצוה, למחול ולהעביר על העונות'.
ועוד אמרו (ב''ק נ ע''א): 'כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרן הוא - יותרו חייו, אבל מאריך אפים, ואם לא ישמעו, ימד פעולתם אל חיקם'. אכן זה שאמר שלמה עליו השלום 'בחסד ואמת יכופר עון' - על בעל התשובה דיבר, כי יש עבירות שהתשובה ויום הכפורים תולים ויסורים ממרקים, כאשר יתבאר בשער הרביעי. והנה החסד יגן בעד החוטא וישמור עליו מן היסורים, בשגם הצל יציל מן המות, כמו שכתוב: 'וצדקה תציל ממות' (משלי י, ב).
ועוד יש עוון, והוא עוון חילול השם, שהתשובה ויסורים תולים ומיתה ממרקת, כמו שנאמר: 'אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון' (ישעיה כב, יד). והנה כאשר האדם משתדל לתמוך ביד האמת, ויעזור אחריה ויתעורר בדבריה, והופיע אורו לעיני בני עמו, ויחזק ידי אנשי האמת ונשא ראשם, וכתות השקר ישפילם יגיעם עד עפר, הנה אלה דרכי קידוש השם, והוד והדר לאמונתו ועבודתו בעולם, ועוז ותפארת במקדש תורתו, על כן בהרבות פעליו לקדש את השם ולעודד האמת להכין

ד. התורה כהכנה לתשובה, והתורה כהשלמה לתשובה

לכאורה דברי רבנו יונה בשער א' אות ג' (ובעקבותיהם דברי הרב שפירא) זהים לדברי רבנו יונה בשער ד', שכן כולם עוסקים בקשר שבין התורה והתשובה. אבל כאשר מתבוננים היטב רואים שדברי רבנו יונה בשער א אות ג' (ובעקבותיהם דברי הרב שפירא) ודבריו בשער ד' עוסקים בשני שלבים שונים של התשובה: בשער א אות ג' דיבר רבנו יונה על כך שהתורה היא **ההכנה** לתשובה, וכמו שהוסיף הרב שפירא שכך עולה מברכת "השיבנו", שם קודמת התורה לתשובה: "השיבנו אבינו לתורתך, וקרבנו מלכנו לעבודתך, והחזירנו בתשובה שלמה לפניך". ואילו בשער ד' דיבר רבנו יונה על התורה **כהשלמה** לתשובה, וכפרה על החטאים שהתשובה לבדה אינה מספיקה לכפר!

סיום

גם על העוסק בתורה וגם על החוזר בתשובה אמרו רבותינו ששכינה עמהם, או שהם נדבקים בשכינה[4].

במשנה במסכת אבות (פ"ג מ"ב) נאמר: "שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה - **שכינה** ביניהם, שנאמר: 'אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו, ויקשב ד' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ד' ולחושבי שמו' (מלאכי ג, טז)".

וכן אמרו שם במשנה ו: "רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר: עשרה שיושבין ועוסקין בתורה - **שכינה** שרויה ביניהם, שנאמר: 'אלקים נצב בעדת א-ל' (תהלים פב, א)... ומנין אפילו אחד? שנאמר: 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך' (שמות כ, כא)".

אותו ולסעדו, ונסלח לו מעון החילול עם התשובה בשומו האמת לעומת אשמת החילול, מדת תשובתו נגד מדת משובתו. זה באור 'בחסד ואמת יכופר עון'".

רבנו יונה לא הסביר כאן במפורש מה כוונתו במלים "לתמוך ביד האמת", "ולעודד האמת". אבל לפי מה שהסביר בשער הרביעי פשוט שכוונתו שהאמת היא התורה.

ב. בפירוש "יוסף תהלות" לרבינו החיד"א על תהלים, על הפסוק "אשרי תמימי דרך ההלכים בתורת ד'" (קיט, א) כתב: "צריך לתת טעם לאשר דוד המלך עליו השלום, נעים זמירות ישראל, על כל אות ואות מאלפא ביתא, בכל אות שמונה פסוקים... אפשר במה שאמרו חז"ל במדרש... דהמצוות כולן תלויות בשמונה אברים, וכמו שכתב הרב ספר חרדים באורך, ורבינו אפרים בפירושו כתב יד כתב דשמונה פעמים תשובה יש בפרשת תשובה, ואמרו ז"ל דהתורה מכפרת, ולרמוז זה אמר בכל אות שמונה פסוקים, לכפר על האדם במה שחטא בשמונה אברים". הפנה אליו בספר "דף על הדף" ערובין נה ע"א.

ג. עיין גם בספר "נפש החיים" שער ד' פל"א שהאריך בענין זה שהתורה מכפרת על כל העבירות.

[4] עיין בספר "אורות ימי הרחמים" סימן ל' (לרב שלמה הלוי וואהרמן, ניו יורק, תשנ"ד), שהביא את יסוד הדברים מהגאון רבי אהרן קוטלר זצ"ל, והאריך בענין, והסביר שעל ידי לימוד התורה מגיעים לתשובה מאהבה, שהופכת את הזדונות לזכויות!

וכן אמרו בגמרא במסכת תמיד (לב ע"ב): "כל העוסק בתורה בלילה - **שכינה** כנגדו, שנאמר: 'קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נכח פני ד'" (איכה ב, יט)".

על החוזר בתשובה כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ז ה"ו וה"ז) שהוא נדבק בשכינה: "גדולה תשובה שמקרבת את האדם **לשכינה**, שנאמר: 'שובה ישראל עד ד' אלקיך' (הושע יד, ב). ונאמר: 'ולא שבתם עדי נאם ד'" (עמוס ד, ו). ונאמר: 'אם תשוב ישראל נאם ד' אלי תשוב' (ירמיהו ד, ו), כלומר: אם תחזור בתשובה - **בי תדבק**[5].

התשובה מקרבת את הרחוקים. אמש היה זה שנאוי לפני המקום, משוקץ, ומרוחק, ותועבה. והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד.

וכן אתה מוצא שבלשון שהקב"ה מרחיק החוטאים - בה מקרב את השבים, בין יחיד בין רבים, שנאמר: 'והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, יאמר להם בני א-ל חי' (הושע ב, א). ונאמר ביכניהו ברשעתו: 'כתבו את האיש הזה ערירי, גבר לא יצלח בימיו, כי לא יצלח מזרעו איש ישב על כסא דוד ומשל עוד ביהודה' (ירמיהו כב, ל). 'אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני, כי משם אֶתְּקֶנְךָּ' (שם, כד), וכיון ששב בגלותו, נאמר בזרובבל בנו: 'ביום ההוא, נאם ד' צב-אות, אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי, נאם ד', ושמתיך כחותם' (חגי ב, כג)[6].

כמה מעולה מעלת התשובה: אמש היה זה מובדל מד' אלקי ישראל, שנאמר: 'עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלקיכם' (ישעיהו נט, ב), צועק ואינו נענה, שנאמר: 'כי תרבו תפִלה אינני שֹמע' (ישעיהו א, טו), ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו, שנאמר: 'מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי' (שם, יב), 'מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תאירו מזבחי חנם, אין לי חפץ בכם, אמר ד' צב-אות, ומנחה לא ארצה מידכם' (מלאכי א, י), והיום הוא מודבק **בשכינה**, שנאמר: 'ואתם הדבקים בד' אלקיכם' (דברים ד, ד), צועק ונענה מיד, שנאמר: 'והיה טרם יקראו ואני אענה' (ישעיהו סה, כד), ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר: 'כי כבר רצה האלקים את מעשיך' (קהלת ט, ז). ולא עוד אלא שמתאוים להם, שנאמר: 'וערבה לד' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות' (מלאכי ג, ד)".

יהי רצון שנזכה לעסוק בתורה לשמה ולחזור בתשובה שלמה.

---

[5] עיין במאמרו של רבנו הרב צבי יהודה "המדינה כהתקימות חזון הגאולה" פ"ב, בספר "לנתיבות ישראל א'".

[6] עיין בהרחבת הענין במאמר "הוצאת יהויכין מבית הכלא ומשמעותה לדורות" בספרי "הדר הנביאים" בסופו.